

ڈاکٹر حنا خان

اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

احمد راہی دی کتاب ”ترنجن“ دا تحقیقی تے تنقیدی مطالعہ

Abstract:

Ahmad Rahi is one of the most prominent names in the tradition of modern Punjabi poem. He is quite famous for his unique thought, diction and expressions embedded with cultural norms of the Punjab. 'Trinjan' is the first collection of his poems published after Pakistan came into being. In this poetry collection he describes feeling, desires and gender related passions in a delicate and charming way. He portrays love, hatred, pains, sorrows, speculations, complaints, success and failure related to women. He is deeply associated with the soil which is obvious through his depiction of different characters pertaining to culture of the Punjab.

”ترنجن“ احمد راہی دا پہلا پنجابی شعری مجموعہ اے جیہڑا پہلی واری دسمبر 1952ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایہنوں پاکستان بنن مگروں چھین والے پہلے شعری مجموعے دا اعزاز وی حاصل اے۔ ایہہ مجموعہ پینلز پبلشنگ ہاؤس لاہور ولوں چھپیا۔ اوس ویلے ایہدی قیمت دو روپیئے رکھی گئی۔ انتساب وچ ایہنوں امرتا پریتم دے ناویں لایا گیا اے۔ جد کہ کتاب دے مڈھ وچ ”اک دوگلاں“ دے سرناویں پیٹھ احمد ندیم قاسمی ایہں شعری مجموعے تے ایہدے شاعر بارے بھرویں گلکیتی اے۔ 12 دسمبر 1952ء نوں لکھی گئی ایس تحریر وچ ترنجن دے خالق بارے انج جانکاری دتی گئی اے:

”کچھ دناں توں لوک دیکھ رئے نے جے اوس دیاں تخلیقی طاقتاں نے

اپنے آپ نوں کھول کے پیش کرن لئی اک نویں راہ چن لئی اے۔ تے

اوس راہ تے اوس دی ٹور اپنی سوئی تے موئی اے جے پنجاب دے

لوک چوکنے ہو گئے نے، تے راہی دیاں نظماں پڑھن تے سنن توں
بعد کہندے نے یارو ایس ساڈی پنجابی زبان دے وچ تاں بڑی
مٹھاس تے لچک جے۔ ایہہ تاں بڑے بڑے رازاں تے بھیتاں نوں
اپنے اندر سنبھالن دا حوصلہ رکھدی اے۔“ (1)

احمد راہی دی ”ترنجن“ دے ہن تیکر اٹھ ایڈیشن شائع ہو چکے نیں۔ دسمبر 1952ء مگروں
ایہہ اک ایڈیشن بھارت توں گورکھی لپی وچ اکتوبر 1954ء وچ شائع ہويا۔ ایسے ورھے دسمبر وچ
ایہہ اتجا ایڈیشن پاکستان توں وی شائع ہويا۔ ”ترنجن“ دی اشاعت چوتھی واری 1959ء وچ ہوئی انج
ایہہ سلسلہ ٹر چلیا تے وکھو وکھ ناشران نے اڈواڈ سمیاں وچ ایہہ دے کئی ایڈیشن کڈھے۔ 1983ء،
1993ء، 2001ء، 2007ء تے بعد وچ وی ایہہ کئی واری چھاپے چڑھی۔ ایہہ دے بیک فلیپ اتے
مشہور افسانہ نگار سعادت حسن منٹو دے وچار تے کرشن چندر دا احمد راہی ہوراں دے ناں لکھیا ہويا
پنجابی وچ خط پیش کیتا گیا اے جیہڑا 23 مئی 1953ء دے روزنامہ ”امروز“ وچ شائع ہويا۔ سعادت
حسن منٹو، احمد راہی دی ”ترنجن“ وچ شامل شاعری بارے اپنے وچار دا اظہار کردیاں لکھدے نیں:

”احمد راہی نے شاعر دی ہک وچ جنگلی کبوتران دے آہنے نہیں
پائے۔ اوس نے اونہاں آہنیاں دا ذکر کیتا اے، جیہناں وچ غریب
وسدے نے..... ایہہ آہنے خوبصورت تے گول مٹول تے پھر کن والے
نیں، پر ایمان دی گل اے کہ احمد راہی دی زباناں ایہناں دا ذکر
کے اک واری تے کالج بل جاندا اے۔“ (2)

انجے ای کرشن چندر ہوراں وی اپنے خط وچ احمد راہی دی ”ترنجن“ نوں نہ صرف بڑے
ڈھکویں انداز نال سراہیا اے۔ سگوں اوہناں دے بقول تاں ”ترنجن“ نے اوہناں نوں پنجابی وچ خط
لکھن تے مجبور کیتا۔ ایس خط وچ کرشن چندر ”ترنجن“ بارے اپنے وچاراں نوں انج پیش کردے نیں:

”تہاڈی کتاب ساڈے کول پہنچ گئی۔ میں سمجھیا سارا پنجاب میرے کول
چلیا آیا..... کدھرے سرہیوں دا ساگ پیا ہس دا اے، کدھرے
ویہڑے وچ چرخہ گھوں گھوں پیا کردا اے تے کدھرے کوئی کھلی پاندا

سجاد حیدر دے بقول ترنجن اک "Running Theme" اے۔ ایہدی تخلیق کچھ جیہڑی کہانی اے اوہدے موجب "ترنجن" نوں مرتب کرن توں پہلاں اوہ نظم "ترنجن" تے ہور پنجابی نظام تخلیق کر چکے سن۔ جیہڑیاں اوہناں کسان کانفرنساں وچ پڑھیاں سن پر "ترنجن" نوں مرتب کردیاں اوہناں اپنی اوہ ساری شاعری مسترد کردتی جیہدے وچ مرد بولداسی۔ کیوں جے اوہناں موجب مرد تاں ترنجن اُجاڑ دا اے، وساوندا نہیں۔ انج اپنی شاعری نوں مسترد کرن دے نتیجے وچ اوہناں کول کجھ نظاماں ای رہ گئیاں، پر کتاب وچ شامل کرن لئی مزید نظاماں لوڑیںدیاں سن۔ ایس بارے راہی صاحب "ملاقات..... احمد راہی بیک مرز" وچ نواز نوں دسدے نیں:

”ایہہ دو نظاماں میں اکو ویلے لکھیاں نیں” جے توں مرزا ہندوں
 رانجھیا“ تے دوجی ”اے نواں نواں امیاں نوں بور“..... ہن میں سوچیا
 کہ کتاب دی پہلی نظم تاں ہوگئی۔ ”نواں نواں بور“ تے آخری ”جے
 توں مرزا ہندوں رانجھیا“ وچکار لے صفحے خالی رہ گئے۔“ (4)

فیر راہی صاحب نے زنانی دے کردار نوں سامنے رکھدیاں نظاماں کہنیاں شروع کیتیاں۔ اوہ لکھدے نیں:

”مینوں خیال آیا کہ ایس طرح دا کوئی سلسلہ ہو سکدا اے کہ ”ترنجن“
 باقاعدہ اک کہانی بن جاوے۔ ایس لئی میں باقاعدہ سوچ سمجھ کے
 شعوری طور تے نظاماں لکھنیاں شروع کردتیاں تے مینوں یاد اے کہ
 ایس ویلے میں کوئی ویہہ بائی دناں وچ پندراں نظاماں لکھ کے نویں
 سریوں کتاب پوری کردتی سی۔“ (5)

دسمبر 1952ء وچ ”ترنجن“ دی اشاعت مگروں ایہدی مکھ وکھالی دا پر بندھ وی کیتا گیا۔ ایس
 پراگے دی مکھ وکھالی دی تقریب وی اُردو کتاباں دی مکھ وکھالی تقریباں وانگوں شاندار سی۔ ایس اکھ دی
 پردھانی عبدالمجید سالک (مرحوم) نے کیتی۔ ایہناں توں وکھ مرحوم زیڈ اے بخاری، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
 (مرحوم) تے کئی ہور سوجھوواناں نے ”ترنجن“ تے احمد راہی دے حوالے نال گل بات کیتی۔ عبدالرؤف ملک
 ہوراں موجب ایس کتاب دا مکھ وکھالی اکھ اونا ای شاندار سی جتا ایس توں پہلاں ”دست صبا“ لئی کیتا گیا۔
 ”ترنجن“ پنجابی زبان وچ چھپن والی اجیہی لکھت اے جیہنے نہ صرف عوام وچ نامنا کھٹی سگوں

پڑھے لکھے طبقے وچ وی ایہنوں ہتھوں ہتھ لیا گیا۔ ایہدا ساریاں توں وڈا کارن ایہدے وچ موجود شاعری اے جیہڑی اپنے اندر اک کشش رکھدی اے جیہدے وچ مبتلا ہوئے بغیر رہیا نہیں جاسکدا کیوں جے ایہدی ہیہہ لوک ریت اُتے رکھی گئی اے۔ ”ترنجن“ دی شاعری اپنے آپ نوں ہندی شاعری نال جوڑ دی دکھائی دیندی اے۔ ہندی شاعری وانگ ایہدے وچ وی جذبیاں تے سدھراں دا اظہار سوانی ولوں کردیاں ایہناں جذبیاں تے سدھراں دے اظہار لئی سدھ پدھرے تے کوئل شیداں دا ورتار کیتا گیا اے۔ انج گیت رنگ دیاں ایہہ نظماں دلاں اُتے اثر پاؤندیاں نیں۔

”ترنجن“ وچ شامل نظماں دا مڈھلا موضوع عشق اے۔ عشق یا تے غزل دا موضوع رہیا اے یا فیروسیانہ شاعری دا۔ نظماں وچ ایہدا ورتار بہت گھٹ ای ہویا اے، پر احمد راہی ہوراں اپنیاں نظماں وچ ایہنوں بڑے نوکلے ڈھنگ نال بیان کیتا اے۔ اوہناں دل دیاں دکھو دکھ کیفیتاں تے وارداتاں نوں سامنے رکھ کے گل کیتی اے تے نہ صرف زمانے دیاں تلخیاں دا ذکر کیتا اے سگوں حسن تے عشق دے سارے پکھاں دی ترجمانی بڑے سوہنے انداز نال کیتی اے۔ اتھے ایہہ گل وی واضح ہوندی اے پئی ایس ترجمانی وچ مفکراں والی ڈونگھیاں تے نہیں لہدی پر جذبیاں نوں ڈاڈی خوبصورتی نال بیان کرن دا آہر ضرور کیتا گیا اے۔ احمد راہی ہوراں جذباتی حیاتی دے ان گنت معاملیاں نوں اپنیاں نظماں دا موضوع بنایا اے۔ اوہناں دا کمال ایہو اے پئی اوہناں ایسے موضوعات نوں نظم وچ بیان کیتا جیہڑے نظم دے ہے ای نہیں۔ دوجا ایہہ پئی ایہناں ہنڈھے ورتے موضوعات نوں بڑی مہارت تے کارگیری نال ورت کے نوں نکور بنا دتا اے۔

”ترنجن“ دا مرکزی کردار سوانی اے۔ راہی صاحب نے سوانی دے دکھاں، درداں، خوشیاں، غماں، سدھراں، جذبیاں، چاہواں دے نال نال اوہدیاں اخلاقی ذمے داریاں تے اوہدے اتے ہون والے ظلم تے زیادتیاں نوں اوہدی زبانی ای بیان کیتا اے۔ زنانی دی بے بسی تے اوہدے اندر ہون والی جنگ نے راہی صاحب نوں بڑا متاثر کیتا۔ اوہناں ”ترنجن“ نوں عورت دی زبانی لکھیا اے۔ احمد سلیم نال ہوئی گل بات وچ اوہ کہندے نیں:

”جدوں ترنجن آگئی تے میں ساری عمر عورت بن کے نہیں ساں لکھنا چاہ

رہیا۔ اوتھوں نکلتا چاہو ندا ساں پر اوہ کڑی مڑ مڑ کے آؤندی سی۔“ (6)

”ترنجن“ دی ایس ٹیار بارے شریف کنجاہی لکھدے نیں:

”اوس نے جوانی چڑھدی گڑی دا اندر لاسراپا (مہاندرا) بیانیاتے انج
بیانیاتے کسے نوں اوس لیکے ٹرن دی ہمت نہ پئی۔“ (7)

احمد راہی ہوراں دی ”ترنجن“ دوھیاں وچ ونڈی ہوئی اے۔ ایہدے پہلے حصے وچ اظہار
دی شاعری اے۔ جیہدے وچ شامل نظام، لہڑ ٹیار دی اُٹھدی جوانی دیاں محبتاں، سدھراں،
جذبیات تے احساساں نوں بیان کردیاں نیں۔ ایس حصے دا سرناواں راہی صاحب دے ایہناں
بولان نوں قرار دتا جاسکدا اے جیہناں وچ اوہ کہندے نیں:

جو پانی آج پتوں لنگھ دا
اوہ نہ آوندا بھلکے،
پیڑی دا پور، ترنجن دیاں کڑیاں
فیر نہ پیٹھن رل کے، (8)

ساڈا عام وسیا ایہو اے پئی بچپن توں چڑھدی جوانی تیکر دا عرصہ کڑیاں چڑیاں اپنے پیکے گھر
ہس کھیڈ کے تے ترنجناں وچ کم دے نال نال مستقبل دے سنے ویکھدیاں لنگھاوندیاں نیں۔ ایہناں
سفنیاں تے رمزدیاں گلاں دا اظہار اوہ کم کردیاں ہونیاں گائے جاون والے گیتاں راہیں کردیاں نیں۔
سوہنے مستقبل تے محبوب دی اڈیک دے نال نال اوہناں نوں ایس گل داوی دھڑکا لکیرا ہندا اے پئی
اوہنے باہل دا ویڑا چھڈن مگروں شروع ہوون والی حیاتی تے اوہدیاں اوکڑاں دے وس پے جانا اے،
مڑا ایہہ ویلا اک یاد بن جاوے گاتے فیر کدی وی سکھیاں نوں رل کے ترنجن وچ گیت گاؤں تے ہسن
بولن دا موقع نہیں لہینا۔ احمد راہی لوک گیتاں دے ایہناں کرداراں نوں ای اپنی شاعری دا موضوع
بنایا۔ ”ترنجن“ نوں پڑھدیاں انج چاچا اے پئی راہی صاحب نے ایہدے وچ اک کڑی دی حیاتی
دے دکھ و دکھ مرحلیاں نوں بیان کر کے پوری کہانی بیان کر چھڈی اے۔ ایہدی وضاحت ”سانجھ و چار“
وچ شامل مضمون ”احمد راہی دا ترنجن“ وچ دتے ایہناں چاراں نال کیتی جاسکدی اے:

”احمد راہی دی کتاب ”ترنجن“ دے دو حصے نیں۔ ایہناں دوواں
ھیاں وچ اک ارتقائی وحدت دا احساس ہوندا اے..... ایہناں نظماں
وچ اک داخلی اٹھان اے جیویں شاعر اک کردار نوں باقاعدہ تعمیر کر رہیا

احمد راہی ہوراں ”ترنجن“ وچ اک کردار نوں پیش کیتا اے جیہڑا ہر گھڑی ارتقاء دیاں منزلاں طے کر رہیا اے۔ انج ڈاکٹر اسلم رانا ہوراں دی ایس گل دا ثبوت ”ترنجن“ وچ شامل پہلی نظم ”نواں نواں بور“ اے جیہدے وچ اک جوان ہوندی کڑی دے اندر پتنگھرن والے جذبے تے ایہناں جذبیاں وچ جنم لین والی ہلچل نوں بڑے سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتا گیا اے، ایس ہلچل دا احساس اوہدے لئی اوپرا اے۔ ایہہ ہلچل تے ایہہ اوپرا احساس اوہدے اندر آون والیاں تبدیلیاں دا ثبوت اے۔ جیویں امیاں نوں بور ہمیش لگیا نہیں رہندا انجے ای ویلا وی اکو طرح دا نہیں رہندا تے بیڑیاں نوں اک نہ اک دن ڈوگھے پانیاں وچ جانا ای پیندا اے:

اے ساہواں وچ سہیلیاں دے ساہواں دی ہواڑ
اے سہیلیاں ای چن تے سہیلیاں چکور
اے کندھیاں دے نال نال کھڑیاں نے بیڑیاں

اے دور بیڑیاں توں چھلاں دور دور (10)

انج ایس کہانی دا آغاز ہوندا اے، پر ویلا بدلن نال ایہہ احساسات تے جذبات وی بدلدے رہندے نیں۔ دل وچ نویاں نویاں سدھراں جنم لیندیاں نیں جیہناں دے کھلم کھلا اظہار دی تے ساڈا سماج اجازت نہیں دیندا، پر ایہہ سدھراں تے آساں گیتاں دیاں شکلاں وٹا کے مونہوں نکل ای پیندیاں نیں۔ انج جتھے پہلاں ساہواں وچ سہیلیاں دے ساہواں دی ہواڑ سی اتے سہیلیاں ای چن تے سہیلیاں ای چکور سن، او تھے ہن:

جوڑے وچ موتیے دے پھل پئے سجدے
گناں وچ مٹھے مٹھے گدے پئے وجدے
کھل جانے بھیت لوک بھانویں لکھ کجے
پھٹی ہوئی ایس توں کسے ڈاڈے تکھے تیر دی

ککلی کلیر دی (11)

حنیف باوا اپنے مضمون ”راہی دی ترنجن وچ ٹیار“ وچ احمد راہی دی ”ککلی“ بارے لکھدے نیں:

”احمد راہی ہوراں نیں ایس نظم وچ لوک گیت دی ککلی توں کجھ

وکھری گل کیتی اے۔ احمد راہی ہوراں ایہدے وچ پنجاب دی جٹی

دے سہین، اوہدے رنگ ڈھنگ، اوہدے قدبت، اوہدی جوانی دے
سیک، اوہدے نویں نویں ہاسیاں نوں، پیار دے نگہ نوں بڑے سوہنے
اکھراں نال ساڈے سامنے لیا کھلار یا اے۔“ (12)

انج ایس جٹی ہیر دی جوانی چھلاں مارن لگ پئی اے۔ ہن اوہدی سوچ ماپیاں تے سکھیاں تیکر
محدود نہیں رہی سگوں کوئی ان ڈٹھاتے انجانا اوہدے سفنیاں دا مالک بن بیٹھا اے جیہدے بارے اوہ
آپ وی نہیں جاندی، پر جیہدے آون نال اوہدی حیاتی دا ویٹڑا روشن ہو گیا اے۔ ایہدا اظہار اوہ انج
کردی اے:

سفنے وچ آکے اڑیونی
کوئی شرماں دے گھنڈ کھول گیا
میرا نرم کالجہ ڈول گیا (13)

فیراوہ کہندی اے:

خورے اوہ کون اے، کیہڑا اے
جدے چن جیہے مکھ دے چانن نال
لٹ لٹ پیا کردا ویٹڑا اے
سدھراں وچ سوچاں گھول گیا (14)

پہلاں جتھے دلاں وچ سدھراں دا ستا ستا شور سی ہن اوس ان ڈٹھے محبوب دے خیال پاروں
اوہناں سدھراں وچ سوچاں گھل گئیاں۔ ایہہ سوچاں مستقبل دیاں نیں جیہدے بارے اوہنوں آپ
وی کچھ نہیں پتا کہ کیہ ہون والا اے، پر اینا ضرور اے پئی پہلے جیہناں ساہواں وچ سہیلیاں سن اوہناں
ساہواں وچ اوس ان ڈٹھے محبوب نے ڈیرے لائے نیں۔ ایسے لئی ہن اوہدا دل وی ترنجاناں وچ نہیں
لگداتے اوہ کہندی اے:

اج ترنجنیں جی نہیں لگ دا اے
اج دل وچ توہنا وچ دا اے
پیاراں دا بھاڑ جگ دا اے
اوہدے باجھوں کچھ نہیں سج دا اے

جیہڑا ساڈیاں نیندراں کھسن لئی

چپ چاپ آیا تے اوڈل گیا (15)

فیر اوہ ان دُٹھی، انجانی تے سفنیاں وچ چپ چاپ خاموشی نال آون والی ہستی حقیقت داروپ
وٹا کے سامنے آکھلوندی اے تے ارماناں دی مالا اوہدے گل پادتی جاندی اے۔ جیہڑا ہان داوی اے،
اوہدارنگ وی چوڑے ورگا اے تے اکھاں وی مرگاں ورگیاں نیں۔ اوہ جدوں تک تک کے ہسدا اے
یا ہس ہس کے تکدا اے تاں اوس ٹیار دی حالت کجھ انج ہو جاندی اے:

میتھوں تنکیا نہ جاوے

میتھوں ڈکیا نہ جاوے

دوروں دوروں پئی کھنگاں

نیڑے جاندی ہوئی سنگاں

اوہ بلاوے تے نہ بولاں

وچوں پکھی وانگوں ڈولاں (16)

راہی صاحب نے ایہناں بولاں وچ الھڑ ٹیار دی جھک تے شرم نوں بڑے سوہنے شبدان وچ
بیان کیتا اے جیہڑی ایجیہ موقعیاں تے ویکھن نوں لبھدی اے تے جیہڑی پنجاب دی تہذیب، ثقافت
اتے ساڈیاں قدراں دا اہم حصہ وی اے، پراہیہ جھاک وی ہمیشہ نہیں رہندی سگوں پہلاں جیہدے
ول تکتا اوہدے لئی اوکھاسی ہن اوہنوں تکیوں بغیر رہنا ممکن نہیں رہیا۔ اوہدی ایس کیفیت دا اظہار ایہناں
شعراں نال بڑے چنگے طور تے کیتا جاسکدا اے:

راہواں تک تک تک تھک دیاں نہ

اکھاں اک دیاں نہ

ہن بناں ویکھنے دے رہ سک دیاں نہ

اوہدی تاہنگ تے نالے ڈری جگ دی

نمی نمی وا وگدی (17)

لکھت وچ جذبات تے احساسات دا بھرواں تے من کچھواں اظہار کسے وی شاعر یا لکھاری دا
خاص گن منیا جاند اے۔ کیوں جے ایہناں دا اظہار کرنا سوکھا کم نہیں۔ اتے جیکر گل زنانی دے

جذبیاں، احساساں تے من دیاں سدھراں دے بیان دی ہووے تاں کم ہور وی اوکھا ہو جاندا اے۔
 زنانی دے پل پل بدلے جذبیاں نوں اوہے شدت تے کیفیت نال بیان کرنا جنے کھنہ دے وس دی
 گل نہیں، پر ایس میدان وچ احمد راہتی ڈاڈھے کامیاب وکھائی دیندے نیں۔ اوہناں زنانی دیاں دلی
 کیفیتاں تے ویلے دے نال نال ایہناں وچ آون والیاں تبدیلیاں نوں بڑی خوبصورتی نال بیان کیتا
 اے جیہڑا کہے مرد لئی ناممکن تے نہیں پر اوکھا ضرور ہوندا اے۔ ایہو کارن ”ترنجن“ اک زنانی دی ساری
 حیاتی دی تصویر پیش کردی اے۔

اساڈے سماج وچ مردنوں زنانی دے مقابلے وچ ہر لحاظ نال وڈیائی تے آزادی حاصل اے۔
 اوہ جدوں تے جو کچھ چاہوے کر سکدا اے۔ اوہنوں نہ تے کسے قسم دی روک ٹوک اے تے نہ ای
 اوہدے توں کوئی کچھ کیتی جاندی اے۔ اوہدی مرضی اے اوہ جیہدے نال چاہوے پیار پاوے۔ مرد دے
 اجیہے رویے پاروں اوہنوں پنجابی شاعری وچ ”ونجارا“ تے اوہدے پیارنوں ”ونج“ آکھیا جاندا اے۔
 جیویں ونجارے تھواو بدل بدل کے وپار کردے نیں ایہو حال محبوب داوی اے۔ ایسے لئی احمد راہتی اپنی
 نظم ”ونج کرن ونجارے“ وچ ٹیاریاں نوں ایہناں ونجاریاں نال پیار پاون توں روکدیاں انج چیتا وئی
 دیندے نیں:

پہلاں ہس ہس لاندے

گوہڑیاں پاندے

ہس دیاں رس دیاں ٹیاریاں نوں

ہنجو آں دے وس پا کے

مڑ ٹر جاندا (18)

پیار دے راہ اوکڑاں بھرے ہوندے نیں۔ ایہناں راہواں اُتے ٹرنا آسان نہیں ہوندا۔ جیکر
 محبوب کچے گھڑے وانگ ہوون تاں ضرور دغا دے جاندا نیں تے ادھ والے چھڈ کے ٹر جاندا
 نیں۔ ایسے لئی نظم دے اخیر وچ اوہ ایس پیار دے راہ اُتے ٹرن والی ٹیاریاں کہندے نیں:

جے کرتوں جگر اتے کٹنے

جے کرتوں ہیرے نے چٹنے

جے کرتوں راتاں نوں سورج

دن نوں لہھنے تارے
تاں تیری مرضی ٹیارے
نی ٹیارے
ونج کرن ونجارے (19)

احمد راہی موجب حیاتی بسر کرن لئی ہوندی اے گزارن لئی نہیں۔ ایہو کارن اوہ ٹیار نوں پیار دے اوکھے راہے پے کے اپنی حیاتی دے سکون نوں تباہ کرن توں روکدے نیں۔ کیوں جے راتاں نوں سورج تے دن نوں تارے تلاش کرنا ڈاڈھا اوکھا اے، پر جے رات دے ہنھیرے وچ سورج لہج جاوے تاں حیاتی دے ہنھیرے ہمیش لئی مک جان دے نیں تے ہر پاسے چائن ای چائن ہو جاندا اے۔ انج راہی صاحب مننی گلاں وچوں وی مثبت مطلب تلاش کردے نظریں آوندے نیں۔ لیہوں اوہناں دا ذاتی تجربہ وی آکھیا جاسکدا اے، پراہیدے وچ حقیقت دارنگ بہتا گوڑا اے۔

استھے شاعر پیار دے راہ دیاں اوکڑاں تے ایس راہ تے ٹرن والیاں دیاں مصیبتاں دا ذکر کر کے مایوسی نہیں کھارنا چاہندا سگوں ایہہ سبھ کجھ دس مگروں ”تاں تیری مرضی ٹیارے“ کہہ کے اوہ غیر جانبداری دا رویہ ظاہر کردا اے۔ کیوں جے مقصد جنا وڈا ہووے گا اوہنوں حاصل کرن لئی اونیاں ای اوکھیاں تے پریشانیاں وچوں لنگھنا پوے گا۔ ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی ایہیہ جذبیاں بارے کہندے نیں:

”عام طور تے ایہو جیسے جذبے مایوسی پیدا کردے نیں، پر استھے ای ویکھیا اے کہ اوہناں نے حیاتی دے دوویں پاسے آپنے ساہمنے رکھے نیں۔ دوراہ دا موازنہ کیتا اے۔ نتیجہ جیہڑا کڈھیا اے اوہ کسے لحاظ نال وی غم تے دکھ تھلے دیا ہویا نہیں اے۔“ (20)

جیکر مقصد محبت دا حصول ہووے تے محبوب ونجاریاں ہار قول قرار کرن توں پہلاں سوواری سوچنا پیندا اے کیوں جے محبوب دا کوئی بھروسہ نہیں ہوندا۔ احمد راہی ہوراں دے بقول:

اج تے توں وی سر تے چاویں
اکھیاں وچ بٹھاویں
ایس دا کیہہ بھروسہ مینوں
جے کر کل بھل جاویں

پنڈ پنڈ دا پانی پیویں
تیرا کیہہ وساہ (21)

بعض واری دل نوں بھادیں لکھاں وار سمجھایا جاوے، ڈرایا جاوے، پر چاریا جاوے، پر اوہ بندے دی اک نہیں سندا تے اپنی من مانی کردا رہندا اے۔ ایسے لئی اوکڑاں، پریشانیاں تے مصیبتاں بارے جانکاری ہوون دے باوجود دل دے ہتھوں مجبور ہو کہ نہ چاہندیاں وی محبوب نال قول قرار کرنے ای پیندے نیں۔ ایس کیفیت دا اظہار نظم ”قول قرار“ وچ بڑے چجویں ڈھنگ نال کیتا گیا اے:

توں نہیں مڑدا
توں نہیں ٹل دا
توں نہیں سن دا
لے فیر ہتھ ودھا
اج توں قول ہويا

تراں ڈباں گے کٹھے

جیاں مراں گے کٹھے (22)

احمد راہی ہوراں اپنی شاعری دی نیمہ لوک گیتاں اُتے رکھی اے۔ اوہناں دی ”ترنجن“ دی شاعری لوک گیتاں دے پچھوکر وچ لکھی گئی اے۔ اوہ اپنیاں ایہناں نظماں راہیں الھڑ ٹیار دی جوانی دیاں الیلاں، جذبیاں تے نویں جاگے شعور نوں کسے اک ٹیار نال نہیں جوڑ دے سگوں ایہنوں اجتماعی الیل داروپ دے کے پیش کر دے نیں۔ راہتی صاحب نے تشبیہاں تے استعارے وی ساڈے وسیب تے لوک رہتل وچوں لئے نیں۔ جیویں ساڈی لوک شاعری وچ محبوب نوں ”ونجارا“ تے ”ٹھگ“ آکھیا جاندا اے۔ ایہہ شبد دل لے کے ٹر جاوَن دا تصور پیدا کرن لئی استعارے لئی ورتے جاندا نیں۔ راہتی ہوراں وی ایہناں استعاریاں دا ورتارا کھلے ڈلھے ڈھنگ نال کیتا اے کہندے نیں:

نماں نماں ہس کے
دور دور نس کے

دل ساڈا ٹھگیا (23)

فیر جدوں قول قرار وی ہو جاوَن تے دل وی ٹھگیا جاوے تاں ایہدا مطلب اے پئی دلاں

دے سودے ہو گئے نہیں تے جدوں دلاں دے دلاں نال سودے ہو جانداں نہیں تاں اپنے آپ تے قابو پانا اوکھا ہو جاندا اے تے حال ایہہ ہوندا اے:

جدوں دلاں نال دلاں والے سودے ہو جان
پیر پٹھے سدھے پین
اکھاں جاگو میٹی ریہن
ان کھئی ان سنی
آپے بجھن، آپے کہن (24)

مڑا لیس بے قراری تے بے چینی ہتھوں دل گھبرانا شروع کر دیندا اے۔ بے چینی دی ایس کیفیت دا اظہار شاعر اک پیار پرچی کڑی دے مونہوں انج کراوندا اے:

کلا رہیا وی نہ جائے
رل کے بہیا وی نہ جائے
دُکھ سہیاں مزا آوے
دُکھ سہیا وی نہ جائے (25)

پیار، محبت تے عشق ورگے رومانوی جذبے خیالاں دی پیداوار ہوندے نیں۔ اصل حیاتی وچ ایہہ سارا کجھ اونا سوکھا تے سہانا نہیں ہوندا جتنا خیالاں یا سوچاں وچ۔ ایہہ نویں نویں جو بن دے ان بھول جذبے نیں۔ جدوں شعور پکا ہو جاندا اے تاں ایہدے نال سماجی تے اخلاقی پابندیاں ذمے داری دے روپ وٹالیندیاں نیں۔ ذمہ داری دا ایہہ احساس اکثر رومانی سطح تے ایس معاملے وچ اگانہ و دھن توں ڈکدا اے۔ انج ایہہ احساس خوف تے ڈر وچ بدل جاندا اے۔ ایہہ خوف تے ڈر ان ڈٹھے مستقبل تے اوہدے وچ پیش آن والے حالات توں جمد اے۔ اساڈے سماج وچ ماپے آپ ای جوان دھی دا ویاہ متھ دیندے نیں تے انج بنا کچھویں دیویوں کڑی پیکے گھروں سوہرے گھرا پڑ جاندا اے۔ اوہنوں نہ تے اتھوں دے لوکاں بارے کوئی جانکاری ہوندا اے نہ ای گھریلو حالات دی۔ اوہنوں کجھ پتا نہیں ہوندا پئی اتھھے اوہدے اُتے کیہ گزرے گی۔ ڈاکٹر اسلم رانا موجب ایس معاشرتی کچھ نوں رومانی سطح اُتے روایتی عشق دے انجام دے حوالے نال وی پیش کیتا جاسکدا اے۔ جیویں ”دُک لے شرارتی اکھیاں نوں“ وچ راہی صاحب انجام دے ایس خوف نوں انج پیش کر دے نیں:

اُٹھ دیاں واورولیاں وانگوں
اوندے دھوڑ اڈاندے
وسے ہوئے بدلاں وانگوں
دبے پیریں جانڈے
ونجارے تے واورولے
پریت نہ پھیرا پاندے (26)

ایس کشکش دا کارن اوہ لوک ریت تے لوک داستاناں نیں جیہناں وچ پیار کرن والیاں دا
انت جدائی ہوندا اے۔ کیوں جے وصال تے وچھوڑا لازم و ملزوم نیں۔ ایہدا اظہار شاعر انج کردا اے:

اکو انت ہر اک قصے دا
جتاں بنیاں ہار
جیہڑے پہلاں قسماں کھاندے
پچھوں دین وسار (27)

ایہناں نظماں دی ترتیب شاعر نے شعوری یا غیر شعوری طور تے انج بنائی اے جیویں کوئی
ڈرامہ رچیا جاندا اے جیہدے وچ پہلاں تمہید بنھی جاندی اے تے نقطہ عروج توں ہوندیاں اوہ ڈرامہ
اپنے اختتام ول جاندا اے۔ ہن تیکر جیہناں نظماں دا ذکر کیتا گیا اے اوہناں وچ ایہہ کردار نقطہ عروج
یا اٹھان توں لگھدا ہویا اپنے انت ول جاندا نظر آوندا اے۔ مطلب پیار محبت دے جذبات معاشرتی
پچھوکڑنوں سامنے رکھدیاں اوس منزل تے اپڑدے نیں جتھے اوہناں دا واء حیاتی دیاں حقیقتاں نال پیندا
اے۔ ایہہ اوہ ویلا ہوندا اے جدوں الھڑٹیار ویاہ کے اپنے سوہرے گھر اپڑ دی اے۔ ہن اوہدیاں
سوچاں، سدھراں تے چاواں دا رخ بدل جاندا اے۔ ہن اوہنوں ویاہ توں پہلے دی حیاتی دیاں بہاراں
یاد آوندیاں نیں۔ جدوں اوہ بنا کسے روک ٹوک دے آزادی نال ہر کم کردی سی۔ ایس ویلے اوہدے
جذبے رلے ملے ہوندے نیں۔ ایہناں رلے ملے جذبیاں بارے ڈاکٹر اسلم رانا اپنے مضمون ”احمد
راہی دا ترنجن“ وچ لکھدے نیں:

”کدی ایہہ خیال آوندا اے پئی ساڈا الھڑاں دا پیار بیلیاں، جھناواں
تے تھلاں دی نذر ہو جاندا اے تے کدی اوہ کردار اپنے آپ نوں محبوب

یا اپنے گھر والیاں دے رحم تے کرم اتے چھڈ دیندا اے۔“ (28)
ساڈے سماج وچ ویاہ مگروں میاں بیوی دے تعلقات دی تصویر کجھ انج دی بندی اے:

تیرے رحم کرم تے چناں
پئی آل چپ چپتے (29)

فیرونی کدی کدی پرانے سمیاں دی یاد اودھی حیاتی وچ پلچل مچا دیندی اے تے اوہ اوس ویلے
نوں یاد کر کے کدی روندی اے تے کدی ہسدی اے۔ ایہناں کیفیتاں نوں احمد راہی اپنیاں کئی نظاماں وچ
بڑے متاثر کن انداز نال پیش کیتا اے۔ جیہناں وچ نظم ”جان والیا“، ”کلی“، ”ٹانویں ٹانویں تارے“،
”تیری یاد“ تے ”مینوں یاد رکھیں“ ورگیاں نظاماں شامل نیں۔ نظم ”تیری یاد“ وچوں وگی ویکھو:

جے میں دُده رڑکاں
تیری یاد آوے
آ کے کرے چہلاں
ہن دس مینوں

تینوں یاد کراں کہ میں ددھ رڑکاں (30)

ہن اوہ جو چاہوے کر لوے، پر اوہ ویلا پرت نہیں سکدا۔ جیہڑا کٹھیاں ہس دیاں کھیڈ دیاں
لگھیا سی۔ نہ ای محبوب/ونجارا واپس آسکدا اے۔ ہن اوہ رات کدی وی نہیں آسکدی:

جس وچ ستے ہوئے نے ساڈے
قولاں بھرے ہنجوتے ہاسے
جس وچ اک دو جے نوں اک مک
ہوں دی، سونہہ سی پائی

مڑ اوہ رات نہ آئی (31)

حقی گل اے، قولاں قراں نال کیہ ہوندا اے۔ ہونی دے کارے سارا کجھ اپنے نال لے
جانداے نیں۔ پیار وچ وچھوڑا وی آوندا اے۔ بڑے بھاگاں والے ہوندے نیں اوہ لوک جیہناں دا
پیار توڑ چڑھدا اے، پر اک گل ضرور اے پئی پیار وچ خواری ودھیری ہوندی اے۔ احمد راہی ہوریں
ایس احساس نوں اک پیار پرچی ٹیار دے مونہوں انج کڈھوانداے نیں:

میارو نی میرے ہان دیو
 ترنجاں وچ موجاں مان دیو
 تسی حال مرے نوں جان دیو
 حال مرے توں ڈرنا نی
 اڑیو پیار نہ کرنا نی (32)

ایسے نظم ”پیار نہ کرنا“ وچ راہتی صاحب نے لوک قصیاں دے کرداراں تے اوہناں دے
 انت ول اشارہ کر کے پیار محبت توں باز رہن دی صلاح دتی اے۔ ایہدے راہیں اوہ پیار نہ کرن دی
 پیر نادیندیاں کہندے نیں:

پیار کسے نوں راس نہ آوے
 میاراں نوں زہر کھواوے
 تھلاں دی تپدی ریت پھکاوے
 ڈوہنگیاں پانیاں وچ لے جاوے
 ایس دے نال نہ ترنا نی
 اڑیو پیار نہ کرنا نی (33)

ایہناں شعراں وچ ہیر، سسی تے سوہنی دیاں مثالاں نوں بڑے لکے چھپے پر خوبصورت اندا
 زناں پیش کیتا گیا اے۔

انج احمد راہی اپنیاں نظماں وچ پنجابی لوک قصیاں دے کرداراں دا حوالہ دیندیاں مختصر شہداں
 وچ ڈوگھی گل کرن دافن وی رکھدے نیں۔ جیویں اک ہور نظم ”الھڑاں دا پیار“ دی دنگی ویکھو:

ساڈا الھڑاں دا پیار
 بلیاں چہ کھیڈیا
 جھناواں وچ ٹھلیا
 تھلاں دیاں تپ دیاں ریتاں وچ کھڑیا
 ہیراں، سوہنیاں تے سسیاں دے جوڑیاں دا ہار
 ساڈا الھڑاں دا پیار (34)

احمد راہی پرانے خیالاں تے شبدان نوں انج وردے نیں پئی اوہ نویں نکور جاپن لگ پیندے
 نیں۔ جیویں ہیر، سسی، سوہنی تے ایجھے ہور کرداراں نوں ہور ناں لکھاریاں تے شاعراں نے دی اپنیاں
 لکھتاں وچ ورتیا اے، پر راہی صاحب نے ایہناں وچ نویں جان پادتی اے۔ اوہناں دی ساری
 شاعری وچ پنجاب ہسدا وسدا تے گیت گاوندا دکھالی دیندا اے۔ راہی ہوراں دی شاعری دے حوالے
 نال افضل توصیف ”تماہی پنجابی ادب“ وچ شامل اپنے اک مضمون ”مینوں مرزاہون دا چاء“ وچ اپنے
 وچاراں نوں انج پیش کیتا اے:

”احمد راہی سدا توں اک بھیت بھریا ناں لگدا سی۔ اوہدی نظم دیاں
 لفظاں وچ صدیاں دے مونہوں نکلے ہوئے لفظ گونج دے سنے جا
 سکدے نیں۔ ایسے طرح گیت نیں جیہناں اندر پنجاب گاؤندا۔
 اوہدیاں تشبیہاں دے مکھڑے کتے ہیر سلیٹی جیسے کتے چنانہ دی سوہنی
 ورگے۔ پڑھن والے دا تاثر بدل جاندا۔ پر خوشبو اوہ سے طرح تازی
 رہندی اے۔“ (35)

جد کہ حسین شاد مہینہ وار ”ترنجن“ وچ شامل اپنے مضمون ”نئی نئی واوگدی“ وچ ایس حوالے
 نال لکھدے نیں:

”احمد راہی نے پنجابی شاعری دے ایہہ سارے وصف اپنی روح وچ
 اتارے تے فیروک داستان دے حوالیاں نوں نویں دنیا وچ پیدا ہون
 والے مسئلیاں نال جوڑ کے اک نواں روپ تے نویں خشبودتی۔“ (36)

ایہناں نظماں وچ اک خاص قسم دی داخلی وحدت نوں قائم رکھیا گیا اے جیہدے وچ بچپن
 توں جوانی تیکر دے جذبیاں دی ترجمانی کیتی گئی اے۔ جوانی اوہ دور اے جیہدے وچ بندہ محبت دے
 ڈونگھے سمندر وچ اُتر دا اے پر اپنے نصیباں نال ای پار لگدا اے۔ احمد راہی دیاں ایہہ ساریاں نظماں
 ایسے داخلی تے خارجی احساس تے حالت دالفظی اظہار نیں۔ ایہناں نظماں وچ اوہناں نے پیار دے
 سچے اُلیل، احساس دی گرمی، زنانی دے نازک تے ملوک دلی جذبیاں، حسرتاں، اوہدی روح اتے
 واپرن والیاں حالتاں تے لاشعور وچ اٹھن والے طوفاناں تے ہنگامیاں دا سوہنا تے من وچ اُترن والا
 اظہار کیتا اے۔ ”ترنجن“ وچ شامل ہر نظم اگلی نظم نال اندر و اندری جڑی ہوئی اے۔ ایہناں وچ ہر پل

بدلے حالات تے بدلیاں جذبیاں، امنگاں، سدھراں تے محرومیاں دا واضح اظہار لبھدا اے۔

جذبیاں دا والہانہ تے خوبصورت اظہار احمد راہی دی شاعری دا خاصا اے۔ ایہدا کارن اوہناں دی حساس طبیعت وی ہو سکدی اے۔ ایسے پاروں اوہناں نوں محسوسات دا شاعر وی آکھیا جاندا اے۔ راہی صاحب دی شاعری وچ فکر دی تھاں انفرادی حیاتی دے نال نال داخلی تے محسوساتی پکھاں دی ترجمانی دارنگ گوڑھا لبھدا اے۔ سرفراز حسین قاضی ایس بارے کہندے نیں:

”احمد راہی دیاں نظماں وچ فکر گھٹ ملدی اے۔ کیوں جے انفرادی

زندگی تے داخلی تے محسوساتی پہلو آں دی ترجمانی اوہناں دا خاص انگ

تے رنگ اے۔ جیہڑی سوچ اوہناں کول لبھدی وی اے اوہ وی

محسوسات دی راہیں اجتماعی زندگی دی ترجمان بن کے سامنے آوندی

اے۔“ (37)

ایسے لئی احمد راہی عشق دی کیفیت تے ایہدے مراحل دا سوہنا نقشہ اپنیاں نظماں راہیں پیش کردے نیں۔ اوہ رومانی جذبیاں دے اظہار وچ آون والی جھک نوں وی اوہ خوبصورتی نال بیان کردے نیں جی خوبصورتی نال اوہناں عاشقاں دی بے باکی نوں بیان کیتا اے۔ فیر پیار دے راہ وچ آون والیاں اٹکلاں، پریشانیاں تے اوکڑاں دے نال نال وچھوڑے دی کیفیت نوں وی بڑے بھروسے انداز نال بیان کردے نیں۔ کدھرے کدھرے اوہناں دا انداز تنبیہ یا نصیحت کرن والا وی اے۔ ایہیہ موقع تے انج لگدا اے پئی شاعر پیار کرن والیاں نوں آون والے سمے دے حالات، ایس راہ دیاں اوکڑاں تے پریشانیاں بارے دس کے اوہناں نوں چیتا وئی دے رہیا اے۔ نظم ”چناوے تیری چاننی“ دے ایہہ بول دیکھو:

بدلاں دے وچ لکے ہوئے نے بجلی دے لشکارے

اکھیاں لا کے پچھتاویں نہ توں کدھرے ٹیارے

نی ایہہ ٹھگ وںجارے

لٹ لیندے کلیاں دیاں مہکاں پھلاں دی خشبو

نی او پھلاں دی خشبو (38)

ایہہ کیفیت اوہوں جمدی اے جدوں مرد اپنے سارے رشتیاں ناٹیاں نوں چھڈ کے کم کاریا

نوکری لئی اپنا گھر بار تے پنڈ چھڈ کے دور دراز دے سفر اے تے جاندا اے۔ نویاں تھواں تے نویں لوکاں نال میل جول ودھن پاروں پرانے سمبندھاں نال رشتہ کمزور ہو جاندا اے۔ اوہ نویاں رُجھاں وچ رُجھ جاندا اے، انج ماضی دیاں یاداں وی وسر جاندیاں نیں تے اوہ زنانی جیڑی اوہدے لاریاں تے جھوٹے وعدیاں دے آسرے تے اپنی ساری حیاتی اوہدے ناویں لائی بیٹھی رہندی اے، کدی کدی محبوب دی تاہنگھ تے اڈیک اوہنوں ایہہ آکھن تے مجبور کر دیندی اے:

اساں دل دتا سی توں دھوکھا دے کے ٹر گیوں
 ساہنوں ساری عمراں دا رونا دے کے ٹر گیوں
 کدی تیرے ساڈے وی تے ہون گے نتارے

(39)

ٹانویں ٹانویں تارے

احمد راہی دیاں ”ترنجن“ وچ شامل ایہناں نظماں وچ جتھے پیار محبت دے جذبیاں دا خوبصورت بیان/ اظہار موجود اے اوہتے وچھوڑے دا احساس وی بڑا بھرواں تے متاثر کن اے۔ اوہناں دیاں اکثر نظماں ایس احساس نال بھریاں ہوئیاں نیں جیہناں وچ ”دھپاں چھانواں دی چکی وچ“، ”مڑ اوہ رات نہ آئی“، ”فریبا“، ”کچ دا چوڑا“ تے ”اکھیاں توں دور وسیندا“ شامل نیں۔ ایہناں نظماں وچ اوہناں ہجر تے وچھوڑے دی کیفیت نوں بڑے من کچھویں انداز نال بیان کیتا اے۔ جیویں پہلاں گل ہوئی اے پئی پنجابی ادب وچ محبوب نوں ونجارا وی آکھیا جاندا اے تے اوہدے پیار نوں ونجاریاں دے ونج نال تشبیہ دتی جاندی اے۔ احمد راہی ہوریں وی ہجر تے وچھوڑے دی کیفیت دے اظہار لئی ایہناں علامتاں نوں ای ورتدے نیں۔ اوہناں دی نظم ”فریبا“ وچ ایہدا ورتار بڑے سچے ڈھنگ نال کیتا گیا اے:

توں ونجارا

پیار دے وچ وی ونج کرن توں باز نہ آویں

دھوکھا دے کے

انگ انگ وچ درد وسا کے کتھے دھاپوں (40)

انج ای نظم ”کچ دا چوڑا“ وچ ایہناں وچھوڑیاں دی ماری ٹیار دے مونہوں احمد راہی انج کہلواندے نیں:

کچا ساہنوں دے گیا نشانیاں کچ دیاں
 کھل گیاں سبھے گلاں ہن جھوٹھ سچ دیاں
 پیاراں دیاں بھبھلاں چوں یاداں نوں پھرول نہ
 چھیڑ چھیڑ کچھلیاں گلاں جند میری رول نہ
 کچ دیا چوڑیا وے (41)

ہجر دیاں سولاں جردی تے وچھوڑے دی اگ وچ سڑدی ٹیار لکھ جتن کر کے وی اپنے ماہی،
 اپنے محبوب نوں منوں وسارن وچ ناکام ہو جاندی اے۔ کیوں جے مرد تے زنانی وچ ڈھلا فرق ایہو
 اے پئی مرد بڑی جلدی ای سمبندھ جوڑ وی لیندے نیں تے سمبندھان نوں توڑن یا وسارن وچ وی
 اوہناں نوں بہتی دیر نہیں لگدی۔ جد کہ زنانی نہ تے رشتے جوڑن وچ جلدی کردی اے تے نہ ای آسانی
 نال جڑے ہوئے رشتے توڑ سکدی اے۔ سگوں ایس معاملے وچ اوہ مرد توں بہت کچھے اے۔ اوہ ہجر
 دی کیفیت وچ محبوب نال گلے شکوے تے شکایتاں کر کر کے اپنے دل داساڑ گھٹاون دا چار تے کردی
 اے پر اوہنوں منوں وسارن وچ کامیاب نہیں ہوندی۔ ایہدی مثال لئی نظم ”اکھیاں توں دور وسیندیا“
 وچوں وگی ویکھو جیہڑی ایس ٹیار دی بے وی دا ثبوت پیش کردی اے:

بدلاں وچ لکیا نور
 وے ساہنوں چھڈ گیوں بناں قصور
 اکھیاں توں دور وسیندیا

دل توں وی ہو جا دور (42)

احمد راہی دی ”ترنجن“ وچ زنانی دے دل دیاں گلاں، اوہدے چاء، سدھراں تے امنگاں،
 اوہدیاں محبتاں تے ناراضگیاں، اوہدے دکھ، درد تے تکلیفاں، اوہدے وہم، شکوے تے شکایتاں
 دے نال نال اوہدیاں ناکامیاں، نامرادیاں تے ہاڑے وی لبھدے نیں۔ جیکر ایہہ آکھیا جاوے پئی
 راہی صاحب نے زنانی دے روپ وچ ”روح حیات“ نوں پیش کیتا اے تاں غلط نہیں ہووے گا۔
 ایہدی وضاحت شریف کجاہی ہوریں ”ترنجن ول اک جھات“ وچ انج کردے نیں:

”ایہناں نظماں وچ ظاہر اسانوں اک عورت دے دل دیاں گلاں

لبھدیاں نیں جیہڑی کدے کڑی سی تے وہندیاں وہندیاں جوان

ہوندی اے، پیار پاندی اے تے ناکام رہ کے ہاڑے کردی اے۔ پر
میرے خیال وچ راہی نے عورت دے ایس روپ وچ ”روح
حیات“ نوں پیش کیتا اے۔ روح حیات جس توں جماندروسدھراں
تے اُلا مرادیں۔“ (43)

سدھراں دا بوٹا سدا ہریا بھریا نہیں رہندا۔ سگوں زمانے دی دھپ چھاں تے ہنھیریاں ایہنوں
ضرور متاثر کر دیاں نیں۔ جدوں دل ای سبجائے اداس ہووے تاں باہرلیاں خوشیاں تے بہاراں بے
فائدہ ہوندیاں نیں، جے کر دل راضی تے خوش ہووے تاں جگ دیاں پریشانیاں تے دکھ بندے نوں
نظر ای نہیں آوندے۔ ایس حوالے نال احمد راہی نے کیہ خوب آکھیا اے:

دل رووے تے سبج ترنجن
دل ہسے تے وسدا
ہس دے دل دے رنگ انوکھے

رودنا جگ وی ہس دا (44)

ہجر، وچھوڑے تے جدائی دے گیت لوک تے پنجابی شاعری لئی کوئی نویں نہیں۔ وچھوڑے
تے ہجر دیاں کئی صورتاں ساڈی پنجابی شاعری وچ نظر آوندیاں نیں۔ ایہناں وچوں وچھوڑا عاشقانہ
واردات توں پیدا ہوندا اے جدوں محبوب کسے کارن پاروں عاشق نوں چھڈ کے ٹر جاندا اے۔ دوجی
قسم دا وچھوڑا اوہ اے جیہڑا ساڈی سماجی تے معاشرتی فضا پاروں کڑیاں نوں ویاہ مگروں ساری عمر
سہنا پیندا اے۔ ایہہ وچھوڑا اپنے مایاں، ویراں، سکھیاں، اپنے گھر تے پنڈ نال ہوندا اے۔ ایہناں
نال اوہدا سبب بندھ پہلاں وانگ نہیں رہندا۔ تہی قسم دا وچھوڑا یا وچھوڑے دی تہی سطح صوفیانہ ہجر تے
فراق دی کیفیت اے جیہڑی روحاں دا اپنے محبوب حقیقی نال ازلی وچھوڑا وی آکھیا جاسکدا اے۔
ایہدا ذکر کرنا ایس لئی وی لوڑیندا اے پئی ساڈے پنجابی شاعراں نے ایس ازلی وچھوڑے نوں بیان
کرن لئی مثالاں تے استعارے آل دوالے دے ماحول توں ای لئے نیں۔ احمد راہی وی ایسے
ریت نوں نال لے کے ٹر دے دکھالی دیندے نیں۔ اوہناں دی ”ترنجن“ ایس ریت دیاں مثالاں
نال بھری پئی اے پر احمد راہی دا اپنا رنگ، فکر، جذبہ تے خیال اوہناں نوں دوجے شاعراں توں دکھ
کر دا وی دکھالی دیندا اے۔

حوالے

- 1- احمد راہی، ترنجن، (لاہور: الحمد پبلی کیشنز، اٹھویں وار، 2007ء)، 10۔
- 2- اوہی، بیک فلیپ۔
- 3- اوہی، بیک فلیپ۔
- 4- احمد راہی، ”ملاقات..... احمد راہی بیک مر“، لہراں، جنوری 1989ء، 73-74۔
- 5- اوہی، 74۔
- 6- اوہی، 56۔
- 7- شریف کنجاہی، پاکستانی پنجابی شاعری، (لاہور: محکمہ اطلاعات، ثقافت و امور نوجوانان حکومت پاکستان، 1999ء)، 43۔
- 8- ترنجن، 17۔
- 9- سعید بھٹا (مرتب)؛ سانجھ و چار، (لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء)، 769۔
- 10- ترنجن، 20۔
- 11- اوہی، 22۔
- 12- حنیف باوا، ”راہی دی ترنجن وچ ٹیار“، پنجابی ادب، جنوری فروری مارچ، 2008ء، 74۔
- 13- ترنجن، 24۔
- 14- اوہی، 24۔
- 15- اوہی، 26۔
- 16- اوہی، 28۔
- 17- ترنجن، 32-33۔
- 18- اوہی، 29۔
- 19- اوہی، 31۔
- 20- سرفراز حسین قاضی، ڈاکٹر، نویں نظم، (لاہور: عزیز پبلشرز، پہلی وار، 1987ء)، 55۔
- 21- ترنجن، 38-39۔

- 22- اوہی، 40۔
- 23- اوہی، 41-42۔
- 24- اوہی، 44۔
- 25- اوہی، 45۔
- 26- اوہی، 36-37۔
- 27- اوہی، 38۔
- 28- اسلم رانا، نوک پلک، (لاہور: ضیائے ادب، بار اول، ستمبر 1981ء)، 15۔
- 29- ترنجن، 61۔
- 30- اوہی، 75۔
- 31- اوہی، 83۔
- 32- اوہی، 90۔
- 33- اوہی، 91۔
- 34- اوہی، 52۔
- 35- افضل توصیف، ”مینوں مرزا ہون دا چاء“، پنجابی ادب، جولائی اگست ستمبر 2002ء، 52۔
- 36- حسین شاد، ”نئی نئی واء وگدی“، ترنجن، اکتوبر دسمبر 2009ء، 21۔
- 37- نویں نظم، 55۔
- 38- ترنجن، 50۔
- 39- اوہی، 69۔
- 40- اوہی، 89۔
- 41- اوہی، 94۔
- 42- اوہی، 98۔
- 43- لہراں (احمد راہی نمبر)، 26۔
- 44- ترنجن، 87۔